



Original Research Paper

MDB ölkələrində gömrük dəyərinin müəyyənləşdirilməsi üsullarının müqayisəli təhlili

Asif Mehdiyev

<https://orcid.org/0009-0000-8100-7199>

¹ Dövlət Gömrük Komitəsinin Akademiyası, Bakı, Azərbaycan

Article history

Received: 12.06.2026

Revised: 16.06.2026

Accepted: 23.06.2026

*Corresponding Author: Asif Mehdiyev, Dövlət Gömrük Komitəsinin Akademiyası, Bakı, Azərbaycan; Email: asif.mehdiyev.2101@gmail.com

Xülasə

Məqalədə MDB məkanında gömrük dəyərinin müəyyənləşdirilməsi üsulları seçilmiş hüquqi rejimlər üzrə müqayisəli şəkildə təhlil olunur. Tədqiqatın əsas diqqət mərkəzində AİİB-in vahid gömrük hüququ çərçivəsi, Azərbaycan Respublikasının milli metodikası və Özbəkistan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi dayanır. Təhlil göstərir ki, bu sistemlərin hamısı ÜTT-nin Gömrük Qiymətləndirilməsi Sazişinin prinsiplərinə əsaslanır və gömrük dəyərinin müəyyən edilməsində altı əsas üsulu qəbul edir: idxal olunan malların sövdələşmə qiyməti, eyni malların sövdələşmə qiyməti, oxşar malların sövdələşmə qiyməti, dəyər çıxılması üsulu, dəyər toplanması üsulu və ehtiyat (rezidual) üsul. Bununla yanaşı, ölkələr arasında fərq daha çox üsulların hüquqi institutionallaşdırılması, sənədləşdirmə tələbləri, gömrük orqanı ilə bəyannaməçi arasındakı məsləhətləşmə mexanizmi, ilkin və ya şərti gömrük dəyərinin tətbiqi, eləcə də ehtiyat üsulundan istifadə zamanı elastiklik səviyyəsində ortaya çıxır. AİİB modelində supra-milli harmonizasiya üstünlük təşkil etdiyi halda, Azərbaycan və Özbəkistanda milli səviyyədə tətbiq edilən metodik və inzibati mexanizmlər daha qabarıqdır. Məqalə nəticə etibarilə göstərir ki, MDB məkanında əsas fərq üsulların sayında deyil, onların tətbiq texnikasında və idarəetmə səviyyəsindədir.

Açar sözlər: gömrük dəyəri, MDB ölkələri, AİİB, Azərbaycan, Özbəkistan, ÜTT, gömrük qiymətləndirilməsi, müqayisəli təhlil

Giriş

Gömrük dəyəri beynəlxalq ticarətdə idxal rüsumlarının, bəzi vergilərin və ticarət müdafiəsi tədbirlərinin hesablanması üçün baza göstəricilərindən biridir. ÜTT-nin Gömrük Qiymətləndirilməsi Sazişi gömrük dəyərinin “ədalətli, vahid və neytral” sistem üzrə müəyyən edilməsini tələb edir, bu sistemin kommersiya reallıqlarına uyğun olmasını və özbaşına yaxud uydurma gömrük dəyərlərinin tətbiqini istisna etməsini

nəzərdə tutur. Sazişə görə əsas üsul malın faktiki ödənilmiş və ya ödənilməli qiymətinə əsaslanan sövdələşmə qiyməti üsuludur; əgər bu üsul tətbiq edilə bilmirsə, digər üsullar ardıcıl qaydada tətbiq olunur.

MDB məkanında gömrük dəyərinin müəyyənləşdirilməsi sahəsində vahid iqtisadi tendensiya müşahidə olunsada, hüquqi tətbiq mexanizmləri tam eyni deyil. AİİB üzvü dövlətlər – Ermənistan, Belarus, Qazaxıstan, Qırğızıstan və Rusiya – vahid Gömrük Məcəlləsi ilə tənzimlənir. Azərbaycan öz milli qanunvericiliyi və Dövlət Gömrük Komitəsinin metodik sənədləri ilə, Özbəkistan isə milli Gömrük Məcəlləsi və Nazirlər Kabinetinin prosedur qaydaları ilə bu sahəni tənzimləyir. Buna görə də mövzu yalnız hüquqi deyil, həm də institusional baxımdan aktualdır (Paşayev, 1997).

Bu məqalənin məqsədi MDB məkanında gömrük dəyərinin müəyyənləşdirilməsi üsullarının ümumi və fərqli cəhətlərini üzə çıxarmaq, xüsusilə də supra-milli harmonizasiya ilə milli tətbiq mexanizmləri arasındakı fərqləri göstərməkdir. Tədqiqatın əsas tezi ondan ibarətdir ki, seçilmiş sistemlərdə metodların mahiyyəti böyük ölçüdə eyni olsa da, onların tətbiq forması və inzibati idarəetməsi fərqlənir.

Ədəbiyyat icmal

Beynəlxalq ədəbiyyatda gömrük qiymətləndirilməsi daha çox ÜTT-nin Gömrük Qiymətləndirilməsi Sazişi çərçivəsində şərh olunur. ÜTT-nin hüquqi mətni və izahlı vəsaitləri göstərir ki, qiymətləndirmə üsulları ardıcıl tətbiq olunur, əsas prioritet sövdələşmə qiymətinə verilir, yalnız zəruri hallarda eyni mallar, oxşar mallar, dəyərin çıxılması, dəyərin toplanması və sonda rezidual üsula keçilir. Eyni zamanda, idxalçının tələbi ilə dəyərin çıxılması və dəyərin toplanması üsullarının tətbiq sırası dəyişdirilə bilər. Bu yanaşma həm şəffaflığı, həm də arbitrar müdaxilənin məhdudlaşdırılmasını gücləndirir (İmanov, 1999).

AİİB modelində bu beynəlxalq prinsip daha yüksək səviyyədə institusional harmonizasiya qazanmışdır. AİİB Gömrük Məcəlləsinin 38-ci maddəsinə görə, mümkün olduqda gömrük dəyəri malların sövdələşmə qiyməti əsasında müəyyən edilir; bu mümkün olmadıqda 41–45-ci maddələrdə nəzərdə tutulan üsullar ardıcıl tətbiq olunur. Həmin maddə həm də gömrük orqanı ilə bəyannaməçi arasında məsləhətləşmə imkanını, 43-cü və 44-cü maddələr üzrə tətbiq ardıcılığının bəyannaməçinin seçimi ilə dəyişdirilməsini və dəqiq məbləğ dərhal müəyyən edilə bilmədikdə gömrük dəyərinin sonradan dəqiqləşdirilməsi mexanizmini nəzərdə tutur. 45-ci maddədəki rezidual üsul isə əvvəlki üsulların prinsiplərinə söykənir, lakin minimum, uydurma və ya özbaşına dəyərlərin tətbiqini qadağan edir. Bu modelin üstünlüyü ondan ibarətdir ki, vahid hüquqi çərçivə üzv ölkələrdə gömrük praktikalarının yaxınlaşmasını təmin edir.

Azərbaycan modelində əsas metod idxal olunan malların sövdələşmə qiymətinə əsaslanır. Dövlət Gömrük Komitəsinin “Gömrük dəyərinin müəyyən edilməsinin vahid metodologiyası” sənədində bu prinsip açıq göstərilir. Eyni malların sövdələşmə qiyməti üsulunda müqayisə olunan malların eyni mənşəli olması, təxminən eyni kommersiya şərtlərində və qiymətləndirilən malların idxalından 90 gündən gec olmayaraq gətirilməsi kimi şərtlər nəzərdə tutulur; bir neçə müqayisə variantı olduqda minimum qiymət



baza kimi götürülür. Bundan əlavə, metodikada 4-cü və 5-ci üsulların – dəyərin çıxılması və dəyərin toplanması üsullarının – bəyannaməçinin müraciəti əsasında yerlərinin dəyişdirilməsinə icazə verilir. Ehtiyat üsulu üzrə isə gömrük orqanının sərəncamında olan qiymət məlumatlarından, o cümlədən qiymət bülletenlərindən və digər obyektiv informasiya mənbələrindən istifadə oluna bilər. Bu, Azərbaycanın daha detallı tətbiqi-metodik yanaşmaya üstünlük verdiyini göstərir (Məmmədov, və b. 1996).

Özbəkistan modelində də eyni altı üsul qanunvericilikdə birbaşa sadalanır: idxal olunan malların sövdələşmə qiyməti, eyni mallar, oxşar mallar, dəyərin çıxılması, dəyərin toplanması və fallback üsulu. Gömrük Məcəlləsi açıq şəkildə bildirir ki, bu qaydalar GATT-ın VII maddəsi və onun tətbiqi üzrə Marrakeş Sazişinin ümumi prinsip və qaydalarına əsaslanır. Əsas üsul yenə sövdələşmə qiymətidir və digər üsullar yalnız ardıcıl iyerarxiya üzrə tətbiq edilir; lakin dəyərin çıxılması və dəyərin toplanması üsulları tərs qaydada da işlədilə bilər. Özbəkistan qanunvericiliyinin mühüm xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, gömrük orqanı bəyan edilən dəyəri qəbul etmədikdə bunu yazılı və ya elektron izahla əsaslandırmalıdır; əlavə olaraq, dəqiq dəyər müəyyən edilə bilmədikdə şərti buraxılış və sonradan gömrük dəyərinin düzəlişi institutu da mövcuddur. Bu yanaşma gömrük nəzarəti ilə ticarətin fasiləsizliyi arasında tarazlıq yaratmağa xidmət edir (Feyzullabəyli, və b. 2001).

Beləliklə, ədəbiyyat və normativ mənbələr göstərir ki, MDB məkanında seçilmiş sistemlər arasında əsas oxşarlıq metodoloji nüvənin – yəni ÜTT əsaslı altı üsulun – eyni olmasıdır. Əsas fərq isə tətbiqin təşkilati səviyyəsindədir: AİİB modelində supra-milli harmonizasiya güclüdür, Azərbaycan modelində praktik-metodik izahlandırma genişdir, Özbəkistan modelində isə milli kodeks və sonradan düzəliş mexanizmləri daha qabarıqdır. Bu nəticə müqayisəli-hüquqi təhlilin əsas elmi nəticəsi kimi çıxış edir.

Tədqiqat metodları

Bu tədqiqatın metodoloji əsası normativ-hüquqi müqayisəli təhlil, sənəd analizi və institusional müqayisə metodlarının əlaqəli tətbiqi üzərində qurulmuşdur. Mövzunun mahiyyəti birbaşa gömrük dəyərinin müəyyən edilməsi institutuna aid olduğundan, burada sadəcə iqtisadi və ya praktik yanaşma kifayət etmir; əksinə, hüquqi norma, inzibati prosedur və tətbiq praktikası eyni analitik çərçivədə nəzərdən keçirilməlidir. Gömrük dəyəri beynəlxalq ticarət hüququnda həm fiskal, həm də tənzimləyici funksiya daşıyır. O, yalnız rüsum və vergilərin hesablanması texniki bazası deyil, həm də ticarətin şəffaflığı, hüquqi müəyyənlik, sahibkarların gözləntilərinin qorunması və gömrük inzibatçılığının mütənasibliyi baxımından mühüm hüquqi institutdur. Məhz buna görə tədqiqatın metodologiyası mətnlərin sadə təsviri ilə kifayətlənməyərək, həmin mətnlərin arxasında duran idarəetmə fəlsəfəsini, normativ iyerarxiyanı və institusional məntiqi üzə çıxarmağa yönəldilmişdir. ÜTT Gömrük Qiymətləndirilməsi Sazişi gömrük qiymətləndirilməsinin “ədalətli, vahid və neytral” sistemini tələb edir, gömrük dəyərinin mümkün qədər sövdələşmə qiymətinə



əsaslanmalı olduğunu vurğulayır və ixtiyari və ya saxta gömrük dəyərlərinin tətbiqini istisna edir. Bu, tədqiqatın müqayisəli çərçivəsi üçün universal başlanğıc nöqtə rolunu oynayır.

Normativ-hüquqi müqayisəli təhlilin seçilməsi təsadüfi deyil. Gömrük dəyərinin müəyyən edilməsi mexanizmi formal olaraq bütün müqayisə edilən sistemlərdə eyni beynəlxalq prinsiplərdən bəhrələnsə də, həmin prinsiplərin milli və regional səviyyədə hüquqi konstruksiyası fərqli ola bilər. Eyni institutu tənzimləyən normalar müxtəlif ölkələrdə fərqli terminologiya, fərqli normativ texnika və fərqli inzibati səlahiyyət bölgüsü ilə ifadə olunur. Buna görə də, müqayisəli təhlilin məqsədi yalnız “oxşarlıq” və “fərq” siyahısı hazırlamaq deyil, daha dərin səviyyədə bir suala cavab verməkdir: eyni beynəlxalq norma müxtəlif hüquqi sistemlərdə necə “yerləşdirilir” və bu yerləşdirmə gömrük idarəçiliyinin gündəlik praktikasına necə təsir göstərir? Bu yanaşma xüsusilə ÜTT sistemində formalaşmış ümumi prinsiplərlə, AİİB kimi regional integrasiya qurumunun vahid hüquqi çərçivəsi və Azərbaycanla Özbəkistan kimi milli hüquq sistemləri arasında əlaqəni anlamaq üçün əhəmiyyətlidir. ÜTT Sazişində əsas üsul kimi transaction value, yəni faktiki ödənilmiş və ya ödənilməli qiymət çıxış nöqtəsi kimi qəbul edilir; əgər bu üsul tətbiq oluna bilmirsə, dəyərləndirmə üsulları ardıcıl tətbiq edilir, yalnız 4-cü və 5-ci üsulların ardıcılığının dəyişdirilməsi üçün idxalçıya xüsusi hüquq tanınır.

Sənəd analizi bu tədqiqatın ikinci əsas metodudur. Burada “sənəd” anlayışı dar mənada yalnız qanun və məəcəllələri deyil, həm də izahlı mənbələri, metodik sənədləri, tətbiq qaydalarını, interpretativ qeydləri və gömrük orqanlarının normanın tətbiqinə dair hazırladığı köməkçi materialları əhatə edir. Bu yanaşmanın üstünlüyü ondan ibarətdir ki, gömrük dəyəri kimi mürəkkəb institutlarda əsas hüquqi norma çox vaxt yalnız ümumi prinsip qoyur, lakin normanın faktiki mənası onu izah edən alt-normativ və metodik materiallarda konkretləşir. Məsələn, ÜTT Sazişi transaction value-nin üstünlüyünü və qiymətləndirmə üsullarının ümumi ardıcılığını müəyyən edir, lakin metodların konkret tətbiq ssenariləri, reasonable flexibility yanaşması və məqbul olmayan əsasların sərhədləri interpretativ qeydlər və texniki izahlarda daha aydın görünür. Eyni şəkildə Azərbaycan modelində son illərdə qəbul edilmiş vahid metodologiya yalnız qanunun təkrarı deyil, həm də sənəd tələbləri, riskli hallar, əlavə məlumat istəyi, düzəliş mexanizmi və təminatlı buraxılış kimi praktik elementləri sistemləşdirir.

Institusional müqayisə metodu isə tədqiqatın üçüncü dayağıdır. Bu metod normativ mətnləri onların tətbiq olunduğu idarəetmə mühiti ilə birlikdə dəyərləndirməyə imkan verir. Çünki gömrük dəyəri üzrə hüquqi norma təkbaşına fəaliyyət göstərmir; onun effektivliyi gömrük orqanının məlumat toplama imkanlarından, risk idarəetmə sistemindən, bəyannaməçinin hüquqi müdafiə vasitələrindən, qabaqcadan qərar və ya izah alma mexanizmlərindən, həmçinin mübahisələrin həlli imkanlarından asılıdır. AİİB modelində bu xüsusiyyət xüsusilə aydındır: ittifaq səviyyəsində vahid maddi hüquq qaydaları müəyyən edilir, eyni zamanda milli səviyyədə gömrük tənzimlənməsi üçün yer saxlanılır və Komissiyaya vahid



tətbiqi təmin edən aktlar qəbul etmək səlahiyyəti verilir. Bu o deməkdir ki, orada gömrük dəyəri təkcə hüquqi institut deyil, həm də çoxtəbəqəli idarəetmə modelinin bir hissəsidir. Özbəkistan modelində isə daha çox kodifikasiya edilmiş milli hüquq və gömrük orqanının izahat vermə səlahiyyəti ön plandadır. Azərbaycan modelində isə qanun-metodika-tətbiq üçbucağı daha qabarıqdır; burada normativ çərçivə ilə praktiki sənəd yoxlaması, risk siqnalları və gömrük dəyərinə düzəliş mexanizmi bir-birinə sıx bağlıdır.

Empirik baza kimi seçilən mənbələr tədqiqatın məqsədinə uyğun şəkildə çoxsəviyyəli hüquqi materiallardan formalaşdırılmışdır. Birinci səviyyədə ÜTT-nin Gömrük Qiymətləndirilməsi Sazişi yerləşir. Bu sənəd bütün müqayisənin beynəlxalq referens çərçivəsidir. O, gömrük qiymətləndirilməsinin əsas məntiqini müəyyən edir: gömrük dəyəri mümkün qədər malların faktiki sövdələşmə qiymətinə əsaslanmalı, qiymətləndirmə üsulları ardıcıl tətbiq olunmalı, ehtiyat üsulu isə yalnız əvvəlki üsullar tətbiq edilə bilmədikdə və yenə də Sazişin ümumi prinsipləri daxilində istifadə olunmalıdır. Sazişin ümumi giriş hissəsi həmçinin göstərir ki, Article 1 tətbiq olunmadıqda gömrük administrasiyası ilə idxalçı arasında consultation prosesi normal olaraq nəzərdə tutulur; yəni sistemin ideyası təkcə nəzarət deyil, eyni zamanda məlumat mübadiləsi əsasında düzgün dəyərin müəyyən edilməsidir. Bu məqam tədqiqatın beşinci müqayisə meyarı – məsləhətləşmə və düzəliş mexanizmləri – üçün konseptual baza rolunu oynayır.

İkinci empirik blok ÜTT tərəfindən hazırlanmış izahlı və texniki mənbələrdən ibarətdir. Bu materialların seçilməsi onunla əsaslandırılır ki, müqayisəli-hüquqi araşdırmada yalnız normanın sözbəsöz mətni yetərli olmur; normanın “niyə” və “necə” tətbiq olunmalı olduğu da aydınlaşdırılmalıdır. ÜTT-nin texniki izahlarında Sazişin məqsədinin ticarətə maneə yaratmayan, kommersiya reallığına uyğun və hüquqi müəyyənliyi qoruyan dəyərləndirmə sistemi qurmaq olduğu vurğulanır. Həmin materiallar göstərir ki, Article 4-də nəzərdə tutulan istisna – yəni deductive və computed method-un ardıcılığının dəyişdirilməsi – sistemin ümumi ardıcılıq prinsipinə məhdud, lakin mühüm elastiklik gətirir. Eyni zamanda ehtiyat üsulu üçün “reasonable flexibility” anlayışının tətbiqi izah olunur: əvvəlki üsulların mahiyyətindən tam imtina edilmədən, onların müəyyən şərtləri daha elastik formada işlədilə bilər. Bu interpretativ çərçivə AİİB və milli modellərdə rezidual üsulun sərhədlərini təhlil etmək üçün nəzəri əsas yaradır.

Üçüncü empirik blok AİİB Gömrük Məcəlləsidir. Bu sənədin tədqiqata daxil edilməsi regional hüquqi modelin ayrıca tipoloji nümunə kimi götürülməsi ilə bağlıdır. AİİB Məcəlləsi açıq şəkildə göstərir ki, gömrük dəyəri, mümkün olduqda, idxal olunan malların transaction value-sinə əsaslanmalıdır. Əgər bu mümkün olursa, eyni və oxşar mallar üzrə üsullar ardıcıl tətbiq edilir; lazım gəldikdə gömrük orqanı ilə bəyannaməçi arasında consultations keçirilə bilər və tərəflər mövcud informasiyanı konfidensiallıq rejimini qorumaqla bölüşə bilər. Məcəllə həmçinin bəyannaməçiyə 4-cü və 5-ci üsulların tətbiq ardıcılığını seçmək hüququ verir. Bundan əlavə, ehtiyat üsulu tətbiq edilərkən əvvəlki üsullar saxlanılır, lakin onlara müəyyən elastiklik tanınır; eyni zamanda daxili bazar qiymətləri və ya iki alternativ dəyərdən yuxarısının qəbul



edilməsi kimi əsaslar qadağan edilir. Bu xüsusiyyətlər AİİB modelini həm ÜTT prinsiplərinə bağlı, həm də institusional koordinasiya baxımından daha inkişaf etmiş regional model kimi səciyyələndirməyə əsas verir.

Dördüncü empirik blok Azərbaycan Respublikasının gömrük dəyəri üzrə vahid metodologiyasıdır. Bu mənbənin tədqiqata daxil edilməsi xüsusi əhəmiyyət daşıyır, çünki Azərbaycan modelində gömrük dəyəri təkcə qanun səviyyəsində deyil, həm də ətraflı metodik səviyyədə işlənmişdir. Metodologiyada açıq şəkildə göstərilir ki, gömrük dəyəri GATT VII və onun tətbiqinə dair Razılaşmanın ümumi qaydaları əsasında müəyyən edilir; eyni zamanda normativ iyerarxiya baxımından gömrük işinə dair qanunvericilik aktlarında metodikadan fərqli qaydalar olduqda məhz qanunvericilik aktları tətbiq edilir. Bu, Azərbaycan modelində metodikanın yardımçı, lakin praktik cəhətdən çox mühüm rol oynadığını göstərir. Həmin metodik sənəd əsas üsul kimi idxal olunan malların sövdələşmə qiymətinə üstünlük verir, sənədlər arasında uyğunsuzluq olduqda birinci üsulun tətbiqinin mümkün olmadığını bildirir, düzəlişlərin yalnız obyektiv və ölçülə bilən məlumatlar əsasında aparılmasını tələb edir və çoxsaylı situativ nümunələrlə gömrük əməkdaşına qərarvermə algoritmi təqdim edir. Bu baxımdan Azərbaycan modeli yalnız “norma” deyil, həm də “inzibati əməliyyat təlimatı” xüsusiyyəti daşıyır (Nuriyev, 2000).

Beşinci empirik blok Özbəkistan Respublikasının Gömrük Məcəlləsidir. Bu sənəd tədqiqatda milli-kodeks modelin nümunəsi kimi çıxış edir. Özbəkistan Məcəlləsində açıq göstərilir ki, əsas üsul idxal olunan malların əməliyyat dəyərinə əsaslanan üsuldur; əgər bu üsul tətbiq edilə bilmirsə, digər üsullar iyerarxik ardıcılıqla tətbiq edilir. Bununla yanaşı, subtracting və computing methods-in əks ardıcılıqla işlədilə bilməsi nəzərdə tutulur. Məcəllə ayrıca vurğulayır ki, gömrük dəyərinin müəyyən edilməsi ixtiyari və ya saxta dəyərlərə əsaslanma bilməz. Daha mühüm cəhət ondan ibarətdir ki, Məcəllədə gömrük orqanı ilə bəyannaməçi və ya broker arasında üsul seçimi üzrə consultations keçirilə bilməsi, bəyan edilmiş dəyər qəbul edilmədikdə səbəblərin yazılı şəkildə izah olunması və qiymət müəyyən edilə bilmədikdə malların şərti buraxılış mexanizminin tətbiqi nəzərdə tutulur. Bu xüsusiyyətlər Özbəkistan modelində inzibati izahatlılıq və prosessual şəffaflığın xüsusi yer tutduğunu göstərir.

Bu metodoloji çərçivənin elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, gömrük dəyərinin müəyyən edilməsi məsələsi yalnız hüquq texnikası səviyyəsində deyil, idarəetmə modeli səviyyəsində şərh olunur. Ənənəvi hüquqi təhlillər çox vaxt üsulların siyahısını verir və onların formal uyğunluğunu qeyd etməklə kifayətlənir. Təqdim olunan yanaşma isə normativ bənzərliklərin arxasında duran inzibati fərqləri üzə çıxarır. Məsələn, eyni transaction value prinsipini qəbul edən sistemlərdən biri bunu daha çox consultations və məlumat mübadiləsi üzərində qurur, digəri sənəd yoxlaması və risk siqnailləri üzərində, üçüncüsü isə yazılı izah və şərti buraxılış kimi prosessual zəmanətlərlə tamamlayır. Beləliklə, müqayisə nəticəsində müəyyən olunur ki, beynəlxalq uyğunluq avtomatik olaraq inzibati eynilik demək deyil. Hüquqi institut eyni qala bilər, amma onun tətbiq modeli fərqli ola bilər. Bu nəticə region dövlətləri üçün də praktiki əhəmiyyət daşıyır:



normativ harmonizasiya aparılarkən yalnız mətn uyğunluğu deyil, tətbiq mexanizmlərinin institusional uyğunlaşdırılması da nəzərə alınmalıdır. Bu fikir ÜTT-nin consultation və non-arbitrariness prinsipləri, AİİB-in vahid tətbiq aktları ideyası, Azərbaycanın metodik-operasional sənədliyi və Özbəkistanın prosessual izahat mexanizmləri ilə dəstəklənir.

Tədqiqatın metodologiyası normativ-hüquqi müqayisəli təhlil, sənəd analizi və institusional müqayisənin integrasiyası əsasında qurulmaqla gömrük dəyərinin müəyyən edilməsi institutunu həm hüquqi, həm də idarəetmə səviyyəsində dəyərləndirməyə imkan verir. Empirik baza kimi seçilmiş ÜTT Sazişi, ÜTT izahlı materialları, AİİB Gömrük Məcəlləsi, Azərbaycan Respublikasının gömrük dəyəri üzrə vahid metodologiyası və Özbəkistan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi müqayisə üçün kifayət qədər zəngin və çoxqatlı material təqdim edir. Beş əsas meyar üzrə aparılan müqayisə göstərir ki, sistemlərin hamısı beynəlxalq prinsiplərə söykənsə də, əsas üsulun qorunması, üsulların ardıcılığı, 4-cü və 5-ci üsulların dəyişmə mexanizmi, rezidual üsulun sərhədləri və gömrük orqanı-bəyannaməçi münasibətinin prosedur forması baxımından fərqli hüquqi idarəetmə modelləri formalaşdırır. Buna görə də seçilmiş metodologiya yalnız mətnlərin müqayisəsini deyil, həm də gömrük idarəçiliyinin mahiyyətini, hüquqi rasionallığını və tətbiq üslubunu aşkara çıxarır. Bu da tədqiqatın həm nəzəri, həm də praktik dəyərini artırır.

Nəticə

Aparılmış təhlil göstərir ki, MDB məkanında gömrük dəyərinin müəyyənləşdirilməsi sahəsində əsas metodoloji baza eynidir. Həm beynəlxalq səviyyədə, həm də seçilmiş regional və milli hüquqi aktlarda prioritet üsul kimi sövdələşmə qiyməti çıxış edir, digər üsullar isə ardıcıl və subsidiar xarakter daşıyır. Bununla yanaşı, özbaşına və ya uydurma gömrük dəyərlərinin yolverilməzliyi bütün sistemlər üçün ortaq prinsipdir.

Müqayisəli baxımdan ən mühüm fərq tətbiq səviyyəsindədir. AİİB modelində vahid hüquqi məkan, məsləhətləşmə proseduru və sonradan dəqiqləşdirmə mexanizmi harmonizasiyanı gücləndirir. Azərbaycan modelində üsulların tətbiqinin praktik şərtləri, sənəd tələbləri və ayrı-ayrı hallara dair metodik izahlar daha geniş işlənmişdir. Özbəkistan modelində isə gömrük dəyərinin düzelişi, şərti gömrük dəyəri və yazılı izah tələbi gömrük nəzarətinin inzibati tərəfini gücləndirir. Buna görə də fərq metodların özündə deyil, normanın idarə olunmasında və həyata keçirilməsindədir.

Elmi-praktik baxımdan belə nəticəyə gəlmək olar ki, MDB ölkələrində gömrük dəyərinin müəyyənləşdirilməsi mexanizmlərinin daha səmərəli işləməsi üçün üç istiqamət vacibdir: birincisi, sənədlərin rəqəmsal və qarşılıqlı tanınan formatda standartlaşdırılması; ikincisi, bəyannaməçi ilə gömrük orqanı arasında ilkin məsləhətləşmə və yazılı izah mexanizmlərinin gücləndirilməsi; üçüncüsü, rezidual üsulun tətbiqində obyektiv məlumat bazalarının genişləndirilməsi. Bu addımlar həm fiskal maraqların qorunmasına, həm də xarici ticarət iştirakçıları üçün hüquqi müəyyənliyin artırılmasına xidmət edə bilər.



Ədəbiyyat siyahısı

1. Paşayev, Q. (1997). *Azərbaycanın xarici iqtisadi fəaliyyətinin cinayət və gömrük qanunvericiliyi ilə müdafiəsi*. Bakı.
2. İmanov, M. (1999). *Azərbaycan Respublikasında qaçaqmalçılıq əməlləri ilə cinayət-hüquqi mübarizə məsələləri*. Hüquq Ədəbiyyatı.
3. Məmmədov, S. M., və b. (1996). *Vergi və gömrük işi*. Bakı.
4. Feyzullabəyli, İ. Ə., İbişov, E. İ., & İsmailov, H. A. (2001). *Beynəlxalq ticarət işi* [Dərslik]. Bakı.
5. Nuriyev, C. Q. (2000). *Beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin hüquqi tənzimlənməsi*. Qanun.

COMPARATIVE ANALYSIS OF CUSTOMS VALUATION METHODS IN CIS COUNTRIES

Asif Mehdiyev

Abstract: This article comparatively analyzes the methods of customs valuation within the Commonwealth of Independent States (CIS) under selected legal frameworks. The study focuses on the unified customs law framework of the Eurasian Economic Union (EAEU), the national methodology of the Republic of Azerbaijan, and the Customs Code of the Republic of Uzbekistan. The analysis demonstrates that all of these systems are based on the principles of the WTO Agreement on Customs Valuation and recognize six primary methods for determining customs value: the transaction value of imported goods, the transaction value of identical goods, the transaction value of similar goods, the deductive value method, the computed value method, and the fallback (residual) method. At the same time, differences among these countries are observed mainly in the legal institutionalization of these methods, documentation requirements, consultation mechanisms between customs authorities and declarants, the application of provisional or conditional customs values, as well as the degree of flexibility allowed in the use of the fallback method. While the EAEU model is characterized by supranational harmonization, the methodological and administrative mechanisms applied at the national level are more pronounced in Azerbaijan and Uzbekistan. The article concludes that the principal differences within the CIS region lie not in the number of customs valuation methods, but rather in their implementation techniques and governance mechanisms.

Keywords: customs value, CIS countries, EAEU, Azerbaijan, Uzbekistan, WTO, customs valuation, comparative analysis.

